

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Waarlijk liberalisme dient waarlijk kapitalisme

De kredietcrisis betekent niet het failliet van het kapitalisme. Ze wijst slechts op de noodzaak van een écht kapitalisme, niet als doel maar als uitkomst van liberale politiek. Daarin stelt de staat zich terughoudend op en tracht hij niet van bovenaf de economie te sturen. Wel is strikte staatsregulering van banken nodig. Dat lijkt tegenstrijdig, maar hier dient regulering de vrijheid.

.....
 door *Patrick van Schie & Frans de Graaf*

De auteurs zijn respectievelijk directeur van de Prof. mr. B.M. Teldersstichting, het wetenschappelijk instituut ten behoeve van het liberalisme en de vvd, en voormalig medewerker van de Teldersstichting.

DE CDA'ERS HERMAN WIJFFELS EN LANS BOVENBERG stellen in hun essay in deze CDV dat de kredietcrisis het einde betekent van de samenleving die is gebaseerd op de ideeën van Descartes, Darwin en Newton. Deze wetenschappers hebben volgens hen bijgedragen aan een maatschappelijke ordening waarin het individu centraal staat. De kredietcrisis heeft volgens hen de onhoudbaarheid van dit model aangetoond.

Met deze analyse sluiten Bovenberg en Wijffels aan bij andere denkers die van mening zijn dat de crisis die wij nu meemaken het einde inluit van een op liberale (of zoals sommigen zeggen: neoliberale) waarden gebaseerde economische ordening.¹

Nog afgezien van de vraag of Descartes en de zijnen de bepalende figuren zijn voor de inrichting van onze samenleving, is het riskant om een gebeurtenis die aan den lijve wordt ondervonden te kenschetsen als 'keerpunt in de geschiedenis'. Of dat zo is, valt immers vaak pas veel later vast te stellen.

Dat geldt ook voor de kredietcrisis. Desalniettemin dient de huidige crisis voor liberalen wel degelijk aanleiding te zijn om hun visie op de economische ordening kritisch tegen het licht te houden. Het liberalisme

Veel meer dan vertegenwoordigers van andere stromingen zijn liberalen bereid hun gedachtegoed aan te passen aan de werkelijkheid

kenmerkt zich immers door zijn antidogmatische inslag. Veel meer dan vertegenwoordigers van andere stromingen zijn liberalen bereid hun gedachtegoed aan te passen als de werkelijkheid daartoe aanleiding geeft. Volgens velen is die aanleiding er. De kredietcrisis is meermaals – bijvoorbeeld door de Britse filosoof John Gray² – uitgelegd als het failliet van het

liberalisme en het daarmee nauw verwante kapitalisme. In deze bijdrage zullen wij nagaan in hoeverre dergelijke oordelen terecht zijn. Is de huidige crisis inderdaad het bewijs van de onhoudbaarheid van de liberale economische ordening? Of wijst de crisis ons op de noodzaak van een écht liberale ordening?

LIBERALE ZELFREFLECTIE

Hoewel inmiddels de economie als geheel de gevolgen ondervindt van de crisis, is deze begonnen – en heeft zij het hardst toegeslagen – in de financiële sector. Bovendien zijn hier ook verreweg de meeste publieke middelen naartoe gegaan.³ In totaal is er in Nederland ruim 53 miljard euro naar financiële instellingen gegaan en ‘slechts’ zes miljard naar de reële economie.⁴ Bij de vraag of de economische ordening naar aanleiding van de recente gebeurtenissen moet worden aangepast zullen wij ons daarom concentreren op de financiële sector.

De kredietcrisis heeft laten zien dat financiële instellingen in tijden van nood kunnen rekenen op staatssteun.⁵ De staatsgarantie voor financiële instellingen is hiermee bevestigd. Banken, in ieder geval die van enige omvang, blijken zogenoemde *government backed enterprises* te zijn.

Banken hebben dus de vrijheid ondernemersrisico te nemen en de vruchten daarvan te plukken, maar eventuele ‘zure druiven’ blijken te kunnen worden doorgeschoven naar de belastingbetaler. Deze situatie (wel vrijheid, geen verantwoordelijkheid) is voor liberalen niet acceptabel. Er zal een keuze moeten worden gemaakt: ofwel banken houden hun vrijheid maar de staatsgarantie wordt expliciet en geloofwaardig ingetrokken, ofwel de garantie blijft behouden, maar dan dient de financiële sector inten-

sief te worden gereguleerd om de kans dat staatssteun noodzakelijk wordt zo klein mogelijk te maken.

In liberale kring woedt sinds de *bailouts* een stevige discussie over dit dilemma. Met name Amerikaanse klassiek-liberalen stellen dat het verstandiger zou zijn geweest de in nood verkerende banken niet de helpende hand te reiken. Goed presterende banken zouden dan hebben geprofiteerd en er zou geen sprake zijn geweest van een *moral hazard*.⁶

Hoewel niet zonder aarzelingen achten wij de staatssteun aan banken echter wel gerechtvaardigd en zelfs noodzakelijk. Dat hangt samen met de grote externe effecten die het faillissement van een bank met zich meebrengt. Zo stelt de Amerikaanse econoom George Kaufman dat financiële bedrijven, veel meer dan andere ondernemingen, verbonden zijn met hun omgeving. Die verbondenheid (*interconnectedness*) is er op twee manieren.

In de eerste plaats zijn financiële ondernemingen zeer verbonden met andere sectoren. Banken beheren immers de financiële tegoeden van bedrijven en burgers. Als een bank van zeer veel burgers en bedrijven de spaartegoeden, de kredieten en de hypotheekbeheert en bovendien het betalingsverkeer tussen al die burgers en bedrijven verzorgt, ontstaat – in het geval van een faillissement – chaos en ondervindt iedereen die met de bank verbonden is daar schade van. Het goed functioneren van banken is dus bepalend voor het functioneren van het systeem: *the body cannot survive without the blood*.⁷

In de tweede plaats zijn de financiële instellingen onderling met elkaar verbonden. Zij lenen voortdurend grote bedragen aan elkaar, vooral om betalingen aan derden te verrichten. Het gevolg daarvan is dat het faillissement van de een het faillissement van de ander kan veroorzaken. Daardoor kan een slecht functionerende bank een domino-effect in gang zetten.⁸

Om deze redenen – de verbondenheid van banken met hun omgeving in het algemeen en met andere banken in het bijzonder – is het niet verantwoord (grote) banken failliet te laten gaan. Maar met die conclusie is strikte regulering van financiële instellingen noodzakelijk, want waar er geen verantwoordelijkheid wordt gedragen, kan immers ook geen sprake zijn van werkelijke vrijheid. Om die reden is regulering van de financiële sector gerechtvaardigd. De staat moet daarom een beleid ontwikkelen dat de kans op toekomstige *bailouts* zo klein mogelijk maakt, maar tegelijk de gezonde prikkels die van ondernemerschap uitgaan in stand houdt.

Dat kan door de juiste randvoorwaarden te creëren. Voorstellen tot het opschroeven van kapitaaleisen⁹ en het terugdringen en inzichtelijker maken van risico's van banken moeten daarom door liberalen worden gesteund. Uit het oogpunt van eerlijke concurrentie heeft het de voorkeur

dergelijke afspraken op mondiaal niveau te maken. Als dat niet mogelijk is moet niet worden geschroomd dit op een lager niveau te regelen.

Een ander middel dat de kans op toekomstige *bailouts* verkleint, bestaat eruit bestuurders meer verantwoordelijk maken voor wanprestaties. Als een bank zodanig in de problemen komt dat overheidssteun is vereist, is dat dikwijls aan allerlei oorzaken toe te schrijven, maar feit is dat een dergelijke situatie hoe dan ook niet los te zien is van keuzes die door de Raad van Bestuur (RvB) en de Raad van Commissarissen (RvC) zijn gemaakt.

Als het mede door deze twee organen ontwikkelde en uitgevoerde beleid leidt tot een situatie waarin een beroep moet worden gedaan op publieke middelen, moeten de leden van deze raden daar ook de verantwoordelijkheid voor dragen en uit hun functie worden ontheven. Een eventuele ontslagvergoeding moet zich dan beperken tot de wettelijke regeling die voor iedereen geldt die naar aanleiding van verwijtbaar gedrag wordt ontslagen. De staat moet vervolgens – indien nog van toepassing samen met de aandeelhouders – nieuwe bestuurders en toezichthouders aanstellen. Een en ander dient wettelijk te worden verankerd.

Daarnaast is het een optie bestuurders en toezichthouders ook nog op andere wijze verantwoordelijkheid te laten dragen als staatssteun noodzakelijk blijkt. Thans is het al mogelijk leden van de RvB en RvC hoofdelijk aansprakelijk te stellen voor gevolgen van gedrag dat leidt tot een faillissement van de betreffende onderneming. Banken die staatssteun krijgen zouden zonder die steun failliet zijn gegaan. Daarom zou deze regeling moeten worden uitgebreid naar gedrag van bestuurders dat leidt het verstrekken van staatssteun.

DE KREDIETCRISIS EN KUNSTMATIGE ECONOMISCHE GROEI

In de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 liet PvdA-lijsttrekker Wouter Bos zich ontvallen: ‘De echte liberalen zijn te vinden bij de PvdA.’¹⁰ Bos’ opmerking sluit aan bij geluiden die vaker uit sociaaldemocratische hoek zijn te vernemen: de verheven idealen die liberalen koesteren over een vrije en welvarende samenleving waarin ieder individu ertoe doet worden ook door sociaaldemocraten nagestreefd. Sterker nog: wie deze idealen daadwerkelijk een warm hart toe draagt erkent de noodzaak van een op sociaaldemocratische leest geschoeid staatsapparaat. Zoals onderwijsminister Ronald Plasterk het zegt: ‘Een sociaaldemocraat is een liberaal die het meent.’¹¹

Natuurlijk valt er veel af te dingen op dergelijke redeneringen. De verhouding tussen gelijkheid op materieel vlak en vrijheid is bij liberalen ten principale anders dan bij sociaaldemocraten. Daarnaast is het genereren

en verdelen van welvaart voor sociaaldemocraten een primaire doelstelling, terwijl bij liberalen de individuele vrijheid centraal staat. De welvaart die ontstaat als aan vrijheid de ruimte wordt gegeven is voor liberalen meer een gewenst neveneffect dan dat dit een hoofddoelstelling van politiek is.

Liberalen stellen zich op het standpunt dat in een samenleving waarin individuele en burgerlijke vrijheden en enkele randvoorwaarden zijn geborgd, de welvaart geleidelijk zal toenemen, waardoor veel sociale doelen worden gerealiseerd.¹² Het tempo waarin deze spontane ontwikkeling zich voltrekt is voor sociaaldemocraten echter veel te laag. Bovendien is het tempo ervan niet voor iedereen gelijk. Daarom willen de sociaaldemocraten dat de staat enerzijds de sociale vooruitgang bevordert en er daarnaast zorg voor draagt dat deze voor iedereen min of meer gelijk op gaat.

Het sociaaldemocratische uitgangspunt lijkt op het eerste gezicht aantrekkelijk. Er worden, deels ook door liberalen omarmde, sympathieke doelen nagestreefd en alles is erop gericht deze doelen zo snel mogelijk te verwirkelijken.

De liberale filosoof Friedrich Hayek (1899-1992) waarschuwde er in zijn bekende werk *The road to serfdom* (1944) echter voor dat met de sociaaldemocratische strategie het kind met het badwater wordt weggegooid. Hij constateerde dat de zich steeds verder ontluikende vrije markt burgers een 'mate van comfort, zekerheid en persoonlijke onafhankelijkheid' had gegeven die daarvoor (voor de geleidelijke liberalisering van westerse economieën vanaf de negentiende eeuw) onmogelijk leek. Maar met het welvaartsniveau was ook het ambitieniveau gestegen. De snelheid van de vooruitgang voor velen was te laag en de ongelijkheid te groot. De voorwaarden voor welvaartsontwikkeling (Hayek doelde hier op individuele en burgerlijke vrijheden) werden als belemmerend gezien voor verdere ontwikkeling.¹³

Hayeks analyse is voor deze bijdrage relevant omdat twee belangrijke oorzaken van de kredietcrisis meteen ook treffende voorbeelden zijn van geplande vooruitgang. De eerste is het van staatswege zwaar stimuleren van de economische groei. Nogmaals, het gaat hier niet om de doelstelling (groei) als zodanig, maar om de middelen die worden aangewend om dat doel te verwezenlijken. Daadwerkelijke economische groei (die ook beklijft) kan slechts in de particuliere sector ontstaan. Deze is gebaseerd op besparingen van burgers, waardoor ondernemers kredieten kunnen krijgen om investeringen te doen. Als deze ondernemers er vervolgens in slagen met dezelfde of minder middelen meer (waardevolle) producten en diensten te maken is er sprake van groei.

Uit de (recente) economische geschiedenis weten we bovendien dat groei zich in cycli voordoet. Na een periode van hoge groei volgt lagere

groei, waarna de economie weer aantrekt, enzovoort. Overheden kunnen, op de lange termijn, dit proces niet beïnvloeden anders dan door de juiste randvoorwaarden te creëren (zoals genoeg en goede infrastructuur en een goed rechtsstelsel).

Veel westerse landen hebben echter sinds de jaren negentig van de vorige eeuw een zeer actief beleid gevoerd om de economie veel harder te laten groeien dan op basis van het marktproces was gerechtvaardigd. Aan dit beleid werd met name vorm gegeven door renteverlagingen van de centrale banken. Hierdoor werd het voor bedrijven aantrekkelijker om investeringen te doen. Voor burgers werd sparen minder lonend, terwijl lenen goedkoper werd. Het gevolg was een samenleving die op de pof leefde – wat gold voor zowel burgers als staten. Er was wel economische groei, maar deze was gefundeerd op kredietgroei en niet op besparingen. In Nederland steeg het kredietvolume tussen 1995 en 2008 met 225%, terwijl de algehele prijsstijging in die periode slechts 36% bedroeg.¹⁴ Ook in de rest van de Europese Unie en in de Verenigde Staten was sprake van een enorme groei van het kredietvolume.¹⁵ Hier gebeurde dus waar Hayek voor waarschuwde: in het streven de economische groei te bevorderen werden de voorwaarden voor *echte* groei terzijde geschoven.

Een duidelijk voorbeeld van het streven naar ‘geplande vooruitgang’ betreft de bevordering van het eigen woningbezit. Het bezitten van een huis wordt vaak als nastrevenswaardig gezien, niet in de laatste plaats overigens door liberalen, die bezitvorming wenselijk achten. Maar, zoals Hayek waarschuwde, het gegeven dat iets wenselijk is, wil nog niet zeggen dat de staat zijn macht moet aanwenden om het te bevorderen. Vooral in de Verenigde Staten is deze waarschuwing van Hayek structureel in de wind geslagen. Sinds de *New Deal* – toen uit (naar later bleek: ongegronde) angst voor een communistische revolutie het eigenwoningbezit werd bevorderd, omdat huiseigenaren minder vatbaar zouden zijn voor communistische ideeën – wordt het kopen van een eigen woning voortdurend bevorderd. De belangrijkste maatregelen in dit kader zijn: de oprichting van de staats-hypotheekbank Fannie Mae¹⁶ (1938), de Community Reinvestment Act uit 1977 (die het woningbezit onder minderheden moest bevorderen) en de American Dream Downpayment Act (2003; deze wet maakte het voor Amerikanen met een laag inkomen nóg makkelijker een hypotheek te krijgen).

Het gevolg was dat veel Amerikanen die op een vrije markt nooit een hypotheek zouden hebben weten te bemachtigen, er toch een kregen. De lage rente versterkte dit proces. De hierdoor toegenomen vraag naar woningen deed de huizenprijs in de Verenigde Staten exploderen.¹⁷ Veel huizenbezitters gingen hierop de overwaarde op hun woning te gelde maken, waardoor de kredietomvang nog verder groeide.

Hayek vreesde dat landen die te veel aan geplande vooruitgang deden uiteindelijk zouden afglijden naar totalitaire samenlevingen – vandaar de titel *The road to serfdom*. Die vrees is (vooralsnog) ongegrond gebleken,

De zeepbel is niet op de markt ontstaan, en het opblazen ervan is voor een groot deel gebeurd door staatsinterventies

maar de door de staat gestuurde ontwikkeling heeft wel geleid tot een economische groei die, naar nu duidelijk is geworden, niet ‘echt’ was. Er was sprake van een zogenoemde zeepbel, gebaseerd op kredieten en onrealistische huizenprijzen. Deze zeepbel is niet op de markt ontstaan, en het opblazen ervan is voor een groot deel gebeurd

door staatsinterventies. De kredietcrisis was het onvermijdelijke uiteenspatten van die zeepbel.

In dit licht bezien noopt de kredietcrisis ons juist tot een terugkeer naar een waarlijk liberale orde. Daarin stelt de staat zich terughoudend op en wordt niet getracht van bovenaf de economische ontwikkeling te versnellen of in een bepaalde richting te sturen. Een dergelijke economische orde zal leiden tot een geleidelijkere en stabielere economische groei.

EINDE VAN HET KAPITALISME?

Kapitalisme is een economische ordening waarin de productiefactoren in particuliere handen zijn en waarin iedereen vrij is een beroep naar voorkeur te kiezen of een onderneming te starten. De producten en diensten die deze ordening voortbrengt reflecteren de voorkeuren van burgers.

Het dagblad *The Financial Times* publiceerde in 2009 de reeks *The Future of Capitalism*. In deze reeks boog een keur aan prominente economen en denkers zich over de toekomst van het kapitalisme. Martin Wolf, redacteur en columnist van *The Financial Times*, noemt in zijn bijdrage vier hoofdrolspelers die zijn inziens hebben bijgedragen aan de totstandkoming van het ongereguleerd kapitalisme: Margaret Thatcher, Ronald Reagan, Alan Greenspan en Deng Xiaoping. De combinatie van een Britse premier en een Amerikaanse president en centralebankdirecteur enerzijds en een Chinese dictator anderzijds is indicatief voor de zeer uiteenlopende uitleg van het begrip kapitalisme. Hét kapitalisme bestaat dan ook niet.

Thatcher en Reagan wilden een samenleving met veel individuele vrijheid, wat op economisch gebied resulteerde in kapitalisme. Deng (hij schafte de totale planeconomie in China af) gebruikte elementen uit het

kapitalisme om aan de macht te blijven. Letterlijk zei hij: ‘Het maakt niet uit of de kat zwart of wit is, als hij maar muizen vangt.’

Voor liberalen is het kapitalisme geen middel (zoals bij Deng Xiaoping), evenmin is het een doel in zichzelf. Het kapitalisme vloeit veeleer

*Voor liberalen is het
kapitalisme geen middel,
evenmin is het een doel in
zichzelf*

logisch voort uit het liberale uitgangspunt en de daarvoor vereiste rechtsstatelijkheid. Als burgers vrij zijn te doen en te laten wat hen goeddunkt, zal dat op economisch gebied resulteren in een kapitalistische samenleving. De vrije markt is immers op economisch gebied de

plaats waar vrijwillige samenwerking plaatsvindt.

Dit liberale kapitalisme vereist rechtsstatelijkheid, zodat bijvoorbeeld eigendomsrechten zijn gewaarborgd. Daarnaast vervult de staat een belangrijke rol door aanvullend, sturend en corrigerend op te treden. De rol van de staat verschilt naar tijd en plaats. Er zijn net zoveel kapitalistische varianten als dat er landen zijn met een liberale economische ordening. In het voorgaande hebben wij betoogd dat juist staatsinterventie de omvang en ernst van de crisis aanmerkelijk heeft vergroot.

Voorts hebben wij ons voorstander getoond van een striktere regulering van banken. Daarmee onderschrijven wij niet het failliet van het ‘reëel bestaande kapitalisme’, maar doen wij wat in door kapitalisme gedomineerde samenlevingen goed gebruik is: de rol van de staat met betrekking tot het marktproces evalueren en zo nodig aanpassingen bepleiten.

Een ander argument dat hier nog niet is behandeld maar in het publieke debat wel een rol speelt is de vermeende instabiliteit van het kapitalisme. Het stelsel zou per definitie crises voortbrengen die arme landen en arme mensen in rijke landen het hardst treffen. Het kapitalisme zou dus te instabiel zijn. Maar vergeleken met wat? Vergeleken met een utopische wereld waarin de economie altijd in een constant tempo groeit, is het kapitalisme inderdaad zeer instabiel. Maar als we het afzetten tegen (voorheen) bestaande alternatieven kenmerken kapitalistische samenlevingen zich juist door hun grote mate van stabiliteit. Dat komt door het paradoxale verschijnsel dat een zekere dynamiek of instabiliteit op microniveau leidt tot stabiliteit op macroniveau. Juist omdat burgers en bedrijven zich op de vrije markt voortdurend moeten aanpassen aan veranderende omstandigheden blijft de samenleving als geheel stabiel.¹⁸

De welvaartsgroei die het kapitalisme genereert zorgt er bovendien voor dat de sociale gevolgen van economische crises in absolute zin steeds kleiner worden. In de westerse wereld – waar het kapitalistische model het

langst wordt toegepast – krimpt de economie flink, maar tot hongersnood zal dat niet leiden; daarvoor is onze welvaarts groei in de afgelopen eeuw te groot geweest. Dit is een groot verschil tussen de huidige crisis en de Grote Depressie in de jaren dertig van de vorige eeuw. Destijds lag de welvaart een stuk lager dan nu en leidde de crisis direct tot een forse toename van de armoede in de westerse wereld.

Ten slotte: als het kapitalisme ten dode is opgeschreven, wat zou er dan voor in de plaats moeten komen? Een stelsel kan niet terzijde worden geschoven als er geen alternatief is. Het kapitalisme heeft één serieuze concurrent gehad: het socialisme. Daar ligt de nadruk niet op ondernemingswijze, maar op door de staat geplande productie. Vrijwel niemand pleit voor een terugkeer naar of de invoering van een socialistische economie. Dat komt door de (inmiddels vrijwel onbetwiste) slechte economische prestaties van dit stelsel. Toen Deng eind jaren zeventig van de vorige eeuw aan de macht kwam in de Volksrepubliek China was het land bijna bankroet. De ironie wil dat Deng, om de macht van de communistische partij veilig te stellen, een op kapitalistische principes gebaseerd economisch systeem invoerde. Een belangrijker – voor liberalen althans – bezwaar tegen het socialisme is het per definitie totalitaire en dus mensonterende karakter ervan.

Bovenberg en Wijffels bepleiten een ordening waarin mensen meer ‘met elkaar samenwerken’. Een frappante stelling, want als er ergens wordt samengewerkt is het wel op de vrije markt. Ook andere denkers die het einde van het kapitalistische tijdperk verkondigen blijven steken in algemeenheden als het gaat om de vraag waardoor het kapitalisme moet worden vervangen. Een echt alternatief wordt dus niet geboden.

En dat is ook helemaal niet nodig. Het kapitalisme is namelijk zeer flexibel. Marktpartijen zijn in staat zich snel aan te passen aan veranderende omstandigheden. De rol van de staat is bovendien niet gebaseerd op vaststaande uitgangspunten. Deze moet juist voortdurend worden bijgeschaafd en aangepast. Zo’n door een vrij werkend, liberaal kapitalisme gedomineerde ordening is het stelsel bij uitstek om de kredietcrisis het hoofd te bieden.

Noten

1 Zie onder andere Marcel ten Hooven, ‘In de nieuwe wereld vallen emoties en ideologisch geraas weg. In gesprek met Frank Ankersmit & James Kennedy’, in: Marcel ten Hooven e.a. (red.), *De nieuwe wereld* (cdv Zomer 2009). Amsterdam: Boom, 2009, pp. 70-79.

2 John Gray, ‘1991: val Sovjet-Unie, 2008: val VS’, *NRC Handelsblad*, 1 oktober 2008.

3 Deze bewering geldt voor ons land, en ook voor de meeste andere landen op het Europese continent. Met name in de Verenigde Staten zijn ook relatief grote bedragen naar de zogenoemde reële economie gegaan.

- 4 Bert Heemskerk, *Een gezonde krimp. De kredietcrisis en duurzaam bankieren*. Amsterdam: Balans, 2009, p. 154; 'Wellink positief over stimuleringspakket', *Het Financieele Dagblad*, 26 maart 2009. Het bedrag dat naar financiële instellingen is gegaan is inclusief garantstellingen voor het aantrekken van vreemd vermogen. Ook moet vermeld worden dat voor een zeer aanzienlijk deel van het genoemde bedrag geldt dat er bezittingen tegenover staan of dat de gelden in de vorm van een lening zijn verstrekt. Hiervoor geldt dat het de bedoeling is dat ze op termijn weer terugvloeien naar de staat.
- 5 Veel (met name) Amerikaanse banken zijn op dit moment de hun verstrekte staatssteun aan het terugbetalen. Ook ING is voornemens binnenkort een aanzienlijk deel van de verleende staatssteun terug te betalen. Dat neemt niet weg dat *op het moment dat de steun nodig was* deze ook verstrekt is.
- 6 Voor een Nederlandse representant van deze lijn zie Auke Leen, 'De kredietcrisis. Het liberale antwoord', *Liberaal Reveil* 49 (2008), nr. 4, pp. 181-186.
- 7 'Exit right. The contract between society and banks will get stricter', *The Economist*, 16 mei 2009.
- 8 George G. Kaufman, 'Bank failures, systemic risk and bank regulation', *The Cato Journal* 16 (1996), nr 1.
- 9 Kapitaaleisen zijn eisen met betrekking op de verhouding tussen eigen (beschikbaar) kapitaal en uitgeleend kapitaal.
- 10 'PvdA heeft de echte liberalen', *NRC Handelsblad*, 19 september 2006.
- 11 'Uitspraken', *de Volkskrant*, 15 november 2007. Plasterk bouwde met deze uitspraak (al dan niet bewust) voort op een analyse die toenmalig directeur van de Wiardi Beckman Stichting in de jaren tachtig van de vorige eeuw maakte (zie Paul Kalma, *Het socialisme op sterk water. Veertien stellingen*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1988, m.n. p. 162).
- 12 Dit is uiteraard wel een erg beknopte versie van de liberale visie op de economische orde. Verderop zullen wij daar nader op ingaan.
- 13 F.A. Hayek, *De weg naar slavernij*. Amsterdam: Holdert, 1948, p. 38.
- 14 Heemskerk 2009, p. 33.
- 15 Het toegenomen kredietvolume kan niet volledig aan het beleid van centrale banken worden toegeschreven; ook 'gewone' banken speelden hierin een rol. Hiervoor is elders in deze bijdrage aandacht.
- 16 Fannie Mae is een acroniem voor Federal National Mortgage Association (FNMA).
- 17 Tussen 1997 en 2006 steeg de gemiddelde huizenprijs in de VS met maar liefst 85% (Egbert Kalse en Daan van Lent, *Bankroet. Hoe bankiers ons in de ergste crisis sinds de Grote Depressie stortten*. Amsterdam/Rotterdam: Prometheus/NRC Handelsblad, 2009, p. 36).
- 18 Frits Bolkestein, 'Dynamiek en stabiliteit', in: Idem, *Boren in hard hout* (pp. 46-53). Amsterdam: Prometheus, 1998.